

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

9. Een verstandige prinses

‘Hoe een verstandige prinses waakt over haar inkomsten en hoe zij haar geld dient te besteden’¹

Volgens de Franse schrijfster Christine de Pizan hield een verstandige prinses persoonlijk toezicht op alle aspecten van haar inkomsten en uitgaven. Ze diende haar geld in vijf delen te besteden: het eerste was bestemd voor liefdadigheid, het tweede voor de hofhouding, het derde voor salarissen en het vierde voor giften aan personen die haar een bijzondere dienst hadden bewezen. Het vijfde deel van haar inkomsten mocht zij in haar schatkist bewaren, om ermee te doen wat ze wilde. Hiervan kon ze bijvoorbeeld kleding en juwelen aanschaffen.

Hiervoor is gebleken dat Margaretha van Bourgondië als weduwe beschikte over een vorstelijk inkomen. Maar was het voldoende om haar uitgaven te dekken? In de literatuur is wel gesuggereerd dat zij op te grote voet leefde, en hierdoor net als haar collega-vorsten en -vorstinnen met schulden kampte.² Een feitelijke analyse van haar financiële situatie ontbreekt echter. In dit hoofdstuk richt ik mij op de vraag of Margaretha’s uitgaven haar inkomsten structureel overtroffen. Ik zal deze benaderen vanuit twee invalshoeken. Ten eerste komen de kosten van haar hofhouding aan de orde, aan de hand van een begroting (*état*) uit 1440, en door de klerk van de kost gerapporteerde uitgaven voor de hofhouding gedurende haar weduwschap. Daarna volgt een analyse van de uitgaven vanuit het Henegouwse en het Hollandse deel van de douarie, zoals die naar voren komen uit de rekeningen van beide generaal rentmeesters.

Middeleeuwse rekeningen waren in de eerste plaats documenten waarmee ambtenaren en rentmeesters verantwoording aflegden voor hun financieel beheer. Ze bieden daarom niet per definitie een getrouwe of volledige weergave van de financiële werkelijkheid. Bovendien werden rekeningen opgesteld op verschillende niveaus. De samenhang tussen lokale en generale rekeningen, en zoals in dit geval, tussen de Henegouwse en de Hollandse, is niet altijd duidelijk. Een volledig inzicht in Margaretha’s financiën biedt het hier bestudeerde materiaal daarom niet, maar op de vraag of haar uitgavenniveau in het algemeen werd gedekt door haar inkomsten kan wel een antwoord worden gegeven.³

9.1 Een begroting van de kosten van de hofhouding (1440)

In de late Middeleeuwen probeerden vorsten meer grip te krijgen op hun financiën door het laten opstellen van wat wij tegenwoordig een begroting noemen: een overzicht van de verwachte inkomsten en uitgaven in een bepaalde periode. De graaf van Vlaanderen bijvoorbeeld had in de veertiende eeuw na een periode van oorlog en opstanden zware schulden. Zijn financiële adviseurs adviseerden hem te bezuinigen op onder andere de uitgaven voor hofkleding en de aanschaf van juwelen. Dit lukte maar gedeeltelijk, de graaf hechtte aan zijn vorstelijke levensstijl.⁴ Voor het Henegouws-Hollandse hof gold dat onder

¹ *Comment la sage princesse se prendra garde sur ses revenues et comment ses finances seront despensées* (Pizan, *Vertus*, 74-76).

² Devillers, *Marguerite*, 610; Stein, *Affaire*, 23.

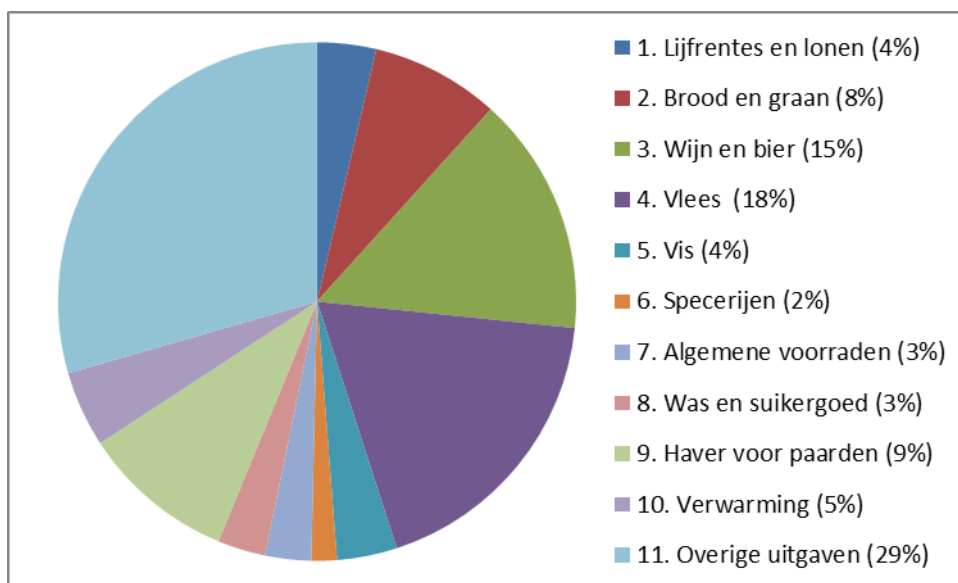
³ Over de mogelijkheden en beperkingen van rekeningen als bronmateriaal, en het ‘financiële kluwen’ van middeleeuwse vorstelijke financiën zie bijvoorbeeld: Blockmans en Prevenier, *Bourgondiërs*, 166-73; Thissen, *Rekeningen*, 133-36.

⁴ Vale, *Court*, 87-91.

graaf Albrecht jaarlijks een raming van de kosten van de hofhouding werd gemaakt.⁵ Et betrekking tot Margaretha's hofhouding is een dergelijk document bewaard gebleven, getiteld '*Samenvatting van de staat van de kosten van de hofhouding*'. Het geeft voor het jaar 1440 de verwachte uitgaven weer, in 11 rubrieken:⁶

- Lijfrentes en lonen
- Brood en graan
- Wijn en bier
- Vlees
- Vis
- Specerijen
- Algemene voorraden
- Was (voor kaarsen) en suikergoed
- Haver
- Verwarming
- Overige uitgaven

De verwachte verdeling van de uitgaven is weergegeven in Figuur 9.1.

Figuur 9.1: Begroting van uitgaven voor de hofhouding in 1440.⁷

Uit Malcolm Vale's analyse van uitgaven voor de hofhoudingen van Engeland, Vlaanderen en Artois aan het eind van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw komt naar voren dat de keuken vaak de grootste kostenpost was, gevolgd, in variabele volgorde, door uitgaven voor de stallen, brood, wijn en bier en 'buitengewone kosten'.⁸ De begrote uitgaven voor Margaretha's hof corresponderen hiermee in grote lijnen. De

⁵ Peters, *Grafelijk leven*, 234.

⁶ '*Etat par abregiet dela depense del hostel*' (ADN, B 3326, 112.896). De posten zijn ongetiteld, benaming door mij.

⁷ Bron: ADN, B 3326, 112.896.

⁸ Vale, *Court*, 84-87.

grootste kostenpost, die van de 'overige uitgaven', omvatte ongeveer 29% van de totale kosten. Vlees was de één na hoogste kostenpost, met 18%, en voor wijn en bier werd 15% begroot. Haver voor de paarden en brood kwamen op de vierde en vijfde plaats met respectievelijk 9% en 8% van de totale kosten.

Een aparte post voor de keuken ontbreekt op de begroting. In Henegouwen was het gebruikelijk dat over de uitgaven aan vlees en vis aparte rekeningen werden opgemaakt vanuit het 'ambt van de slagerij' en het 'ambt van de visserij'.⁹ Mogelijk werden deze kosten aan andere hoven geheel of gedeeltelijk bij de keuken ondergebracht. De verwachte vleesconsumptie aan Margaretha's hof was indrukwekkend. De meesterslager zou per week vijf runderen slachten, behalve in de vastentijd. Dit kwam neer op een totaal aantal van 240 per jaar. Daarnaast werd uitgegaan van 736 schapen (16 per week) en 60 varkens per jaar. Varkens- en rundvlees was voedsel voor de lagere klassen, maar schapenvlees werd voor edelen geschikt geacht. Beide groepen werden dus goed bediend. Voor de elite kwam ook gevogelte op tafel. In het najaar van 1420 bijvoorbeeld werden 227 jonge ganzen geslacht voor de hofhouding.¹⁰

De uitgaven voor vis waren minder hoog, maar dat betekent niet dat er weinig vis werd gegeten. Van de meest geconsumeerde vis aan Margaretha's hof, de karper, werden er maar liefst 8.000 per jaar opgevoerd, ofwel meer dan 20 per dag. De karper gold als de beste zoetwatervis. In de vastentijd was het voor de elite die niet aan de kust leefde de belangrijkste vis die vers voorhanden was. Sinds het begin van de veertiende eeuw was karper de meest gegeten vis aan het Henegouwse hof, naast grote hoeveelheden haring die in de vastentijd vanuit Holland werden aangevoerd. Van de vlees-, vis- en graanconsumptie aan het hof geeft de grafiek overigens geen volledig beeld, omdat een deel van deze levensmiddelen werd verkregen zonder dat ervoor betaald hoefde te worden.¹¹ Rondom Le Quesnoy bevonden zich enorme visvijvers, waarvan er vermoedelijk een aantal aan Margaretha toebehoorden.¹² Ook gerookte haring werd aan Margaretha's hof in grote hoeveelheden geconsumeerd, circa 4.000 stuks per jaar. Niet alleen uit Holland, maar ook van elders werd vis aangevoerd. Wanneer de Hollandse rentmeester het Henegouwse hof bezocht werd hem gevraagd om onderweg in Antwerpen stokvis in te slaan.¹³

In de kelders onder het kasteel van le Quesnoy konden voorraden wijn en bier worden opgeslagen. Rode en witte wijn werden uit Mons, Chimay, Vlaanderen en Frankrijk aangevoerd. Wijn was een elitaire drank. De 800 tonnen bier waren vermoedelijk voor het gewone volk bedoeld.¹⁴

Haver werd begroot voor de veertien paarden van Margaretha zelf en 40 paarden die ter beschikking stonden van leden van de hofhouding. Daarnaast waren er strijdpaaarden,¹⁵ merries en veulens, en de paarden van de generaal rentmeester. Ook aan de ganzen werd haver gevoerd.

⁹ Het 'office de la boucherie' en 'office de la pêche', onder leiding van de 'maistre peskeur' en de 'maistre bouchier' hadden een aparte status (Mariage, *Hôtel*, 83-84; ADN B 8233).

¹⁰ ADN, B 7979 f 52v; Van Uytven, *Showing off*, 25-27.

¹¹ Vale, *Court*, 78-79; ADN, B 8233.

¹² Salomagne, *Fortifications*, 1000; Van Dam, *Feestvissen*, 485; Vale, *Court*, 161; Smit, *Rekeningen 1*, 96. '... à rabattre, pour l'année presente ... prouffit des pissons qui sont es viviers de ma dite dame' (ADN, B 3326, 112.896, f 2).

¹³ N.A., Gr rek 3303, f 58, 59; ADN, B 3327, 112.921.

¹⁴ ADN, B 7982, f 16; Van Uytven, *Showing off*, 23.

¹⁵ 'destriers', zie hierover paragraaf 10.8.

In de begroting werd uitgegaan van 142 personen die permanent aan het hof verbleven, voor wie 4844 broden per week gebakken moesten worden, meer dan 30 per persoon per week. Ook voor de honden en kippen werd brood en graan begroot. Daarnaast kregen drie bij naam genoemde personen, onder wie een lid van de hofhouding, een hoeveelheid graan uitgereikt, vermoedelijk een vorm van *in natura* beloning.

De paneterie was niet alleen verantwoordelijk voor het dagelijks brood, maar ook voor de aanschaf van kaas. Kaas was geen vast onderdeel van het menu, maar kwam nu en dan op tafel. De Vlaamse kazen die in de begroting zijn opgenomen, liet Margaretha kopen tijdens het feest van Antwerpen in september.¹⁶

De door mij bij gebrek aan een betere benaming als 'verwarming' aangeduide rubriek dankt zijn naam aan de kosten voor onder meer hooi, hout, houtskool en dekens. Onder 'specerijen' worden onder andere saffraan, gember, peper en kaneel genoemd. In 1407 werden deze gekocht in Antwerpen, Brugge, Mons en Valenciennes.¹⁷ De rubriek 'algemene voorraden' bevat uien, mosterd, bonen en erwten, maar ook niet-levensmiddelen zoals verschillende stoffen.

De kosten van lijfrentes en lonen lijken met 4% van het totaal aan de lage kant, wanneer deze bijvoorbeeld worden vergeleken met de 10% die hieraan werd besteed aan het Engelse hof in het begin van de veertiende eeuw. Maar ook bij andere hofhoudingen was deze post in de veertiende eeuw nog bescheiden, of ontbrak zelfs geheel.¹⁸ Slechts een deel van het aan de hofhouding verbonden personeel was bezoldigd.¹⁹

De verwachte netto inkomsten werden, na aftrek van 'vaste lasten en werkzaamheden', ingeschat op 9.000 lb. Van deze vaste lasten wordt in het document geen specificatie gegeven, behalve dat een daling van de inkomsten vanuit Lessines werd verwacht, ondermeer vanwege de verkoop van een bos.²⁰ Deze inschatting van Margaretha's Henegouwse inkomsten is aanzienlijk lager dan hetgeen naar voren is gekomen in het vorige hoofdstuk.²¹ Vermoedelijk is dit toe te schrijven aan het niet-gespecificeerde bruto-netto verschil.

De verwachte uitgaven werden met 14.000 lb aanzienlijk hoger ingeschat dan de netto inkomsten. De slotboodschap van het document was dan ook dat er moest worden bezuinigd. Ook een rekening van Margaretha's generaal rentmeester over een periode van tien weken in hetzelfde jaar wekt de indruk dat er te veel werd uitgegeven. In deze periode waren de uitgaven bijna dubbel zo hoog als de inkomsten, nog afgezien van een aantal niet betaalde rekeningen.²² Het beeld dat Margaretha op te grote voet leefde is mogelijk ten dele op dergelijke documenten gebaseerd.²³ Maar hoe stond het met de relatie tussen uitgaven en inkomsten over een langere periode?

¹⁶ ADN, B 3326, 112.897; Sommé, *Alimentation*, 116; zie ook: Uyttebrouck, *Gouvernement*, 168.

¹⁷ Devillers, *Naissance*, 295.

¹⁸ Vale, *Court*, 303-5, 322-23, 332-33.

¹⁹ Zie paragraaf 11.2.

²⁰ 'Et on estime le revenu de madite dame valloir par an nette charges ordinaire et ouvraiges rabatties..' (ADN, B 3326, 112.896, f 4).

²¹ Zie paragraaf 8.6.

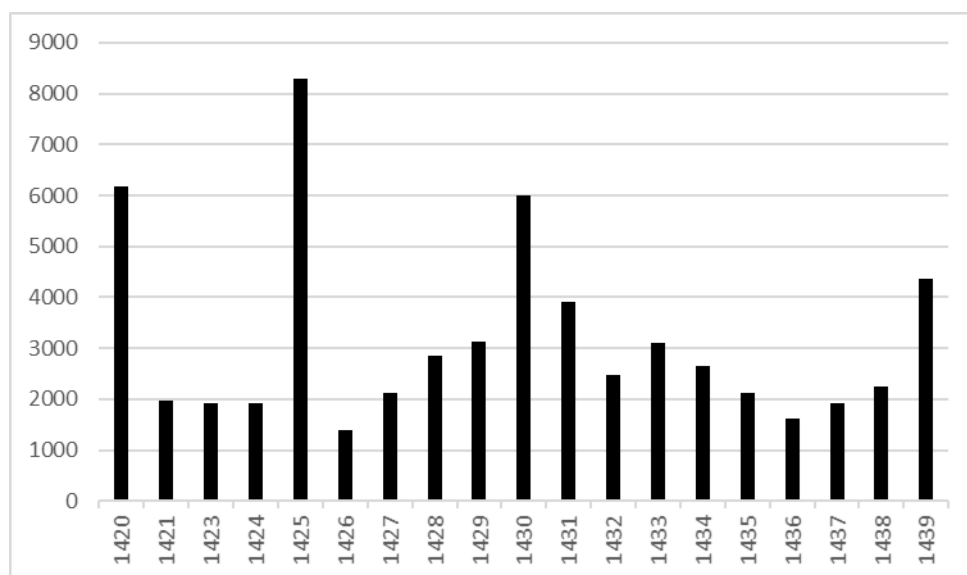
²² ADN, B 3326, 112.897.

²³ Dit geldt met name voor Devillers, die het Henegouwse bronmateriaal goed kende (Devillers, *Marguerite*, 609-10).

9.2 Kosten van de hofhouding (1420-39)

Margaretha van Bourgondië schonk regelmatig aalmoezen, zoals het een middeleeuwse prinses betaamde.²⁴ Deze vormden echter in kwantitatief opzicht geen noemenswaardig onderdeel van haar uitgaven. Blockmans heeft hetzelfde geconstateerd voor Margaretha van York, die toch bekend staat om haar devotie en de toewijding waarmee zij barmhartige werken bekostigde.²⁵ In de praktijk waren uitgaven voor de hofhouding vrijwel altijd de omvangrijkste kostenpost.²⁶

De uitgaven voor de hofhouding van Margaretha van Bourgondië, zoals vastgelegd in de rekeningen van haar klerk van de kost, kunnen worden afgelezen uit het eerder genoemde document, behorend bij het jaarlijks afhoren van de rekeningen van de Henegouwse douarie.²⁷ De jaarlijkse uitgaven zijn hierin zonder nadere specificatie opgenomen. Deze zijn weergegeven in Figuur 9.2.

Figuur 9.2: Uitgaven hofhouding, 1420-39. Het betreft de jaarlijkse uitgaven zoals gerapporteerd door de klerk van de kost.²⁸

De klerk van de kost was verantwoordelijk voor de uitgaven ten behoeve van de dagelijkse levensbehoeften van de hofhouding.²⁹ Uit de grafiek is af te lezen dat deze sterk fluctueerden. Gemiddeld bedroegen de uitgaven rond de 3.000 lb, maar in bepaalde jaren liepen ze op tot meer dan het dubbele.

Eén van de kernfuncties van de hofhouding was representatie. Het gevolg reflecteerde immers het prestige van vorst of vorstin. Bij belangrijke ceremoniële gebeurtenissen moest indruk worden gemaakt op onderdanen, bondgenoten en eventuele tegenstanders. Een groot en indrukwekkend gevolg was dan onontbeerlijk.³⁰ Diplomatieke interacties gingen

²⁴ Zie paragraaf 12.3.

²⁵ Blockmans, *Devotion*.

²⁶ Filips de Stoute bijvoorbeeld besteedde meer dan de helft van zijn inkomsten aan de hofhouding (Vaughan, *Philip the Bold*, 235-36).

²⁷ ADN, B 8233.

²⁸ ADN, B 8233.

²⁹ De Boer e.a., *Rekeningen tresorier 1393-1396*, XLVI; Van Egmond, *Opgetekend*, 94.

³⁰ Paravicini, *Court*, 512.

gewoonlijk gepaard met veel uiterlijk vertoon. Ook een verblijf buiten de eigen domeinen zorgde per definitie voor een verhoging van de kosten, niet alleen door afwezigheid van eigen voorraden, maar ook omdat juist dan indruk moest worden gemaakt, bijvoorbeeld door gasten rijkelijk te onthalen. Toenames in uitgaven voor de hofhouding kunnen dan ook vaak worden toegeschreven aan een intensivering van externe betrekkingen in bepaalde perioden. De uitgaven voor de hofhouding van gravin Johanna van Valois fluctueerden een eeuw eerder eveneens sterk. Het graafschap Henegouwen-Holland speelde in die periode een centrale rol op het Europese toneel, en dit bracht de nodige representatieve kosten met zich mee. Pieken in het uitgavenpatroon zijn door Vale toegeschreven aan de huwelijken van dochters Margaretha en Filippa met respectievelijk de keizer van het Duitse Rijk en de koning van Engeland.³¹

Voor Margaretha gold dat de kosten hoog opliepen toen zij in 1414 onderhandelingen voerde voor Jan zonder Vrees. Een boodschapper bracht haar in Lille geld voor haar hofhouding, dat in Valenciennes was geleend. De kosten voor de hofhouding beliepen tijdens het eerste deel van deze diplomatieke missie, in het najaar van 1414, circa 3.000 lb voor een periode van drie maanden. Verblijfskosten in Senlis en Doornik in de vervolgfase kwamen op bijna 4.000 lb, waardoor de totale kosten circa 7.000 lb bedroegen.³²

Voor een verblijf van vijf maanden in Holland in 1417-18 moest Margaretha 3.000 lb aan de tesorier betalen. In dit geval werd gerekend met een vast bedrag per persoon en per paard per dag: *‘voir hoir gesinde ende perdencosten, so is te weten voir elke persoene groet ende cleyn 8 groten dagens ende voir elc perd 4 groten’*. Voor de vuist weg uitgaand van evenveel personen als paarden moet haar gevolg een omvang van circa 65 personen hebben gehad.³³

Ook de pieken in bovenstaande grafiek zijn eenvoudig toe te schrijven aan politieke omstandigheden, waardoor de kosten voor representatie, in combinatie met een verblijf buiten de eigen domeinen, een hoge vlucht namen. De eerste piek is te zien in 1420. In dat jaar verliet Jacoba na het conflict met haar echtgenoot het Brabantse hof. Ze verbleef daarna maandenlang bij, en vermoedelijk grotendeels op kosten van, haar moeder.³⁴ Margaretha speelde in deze periode een prominente rol in allerlei onderhandelingen en besprekingen, waarvoor zij in het voor- en najaar van 1420 enkele maanden in Brabant verbleef.³⁵

De kosten liepen dusdanig op dat extra inkomsten moesten worden gegenereerd. Uit het door Schoenaers bestudeerde Antwerpse handschrift komt naar voren dat Margaretha in het najaar van 1420 juwelen liet omsmeden ter waarde van 32.000 willemschilden, ofwel circa 40.000 lb, ongeveer tweemaal haar bruto jaarinkomen. Wellicht hing de uitzonderlijke hoogte van dit bedrag samen met het op handen zijnde vertrek van Jacoba naar Engeland. De astronomische som werd echter, met instemming van Jan van Brabant, in beslag genomen bij een geldwisselaar uit Mons, genaamd Gobert Crohin.

Het is opvallend dat deze kroniek zulke specifieke informatie, die onbekend is uit andere bronnen, weet te vermelden. Maar het is goed mogelijk dat deze tenminste ten

³¹ Vale, *Court*, 84-87.

³² Pinchart, *Comptes*, 18, 22-23, 27. De kosten van deze diplomatieke reizen zijn door Margaretha's rentmeester Jan Canart opgevoerd als inkomsten (*Somme de Jehan Canart rechupt à cause dudit voyage*).

³³ ADN, B 1449, 22.207.

³⁴ Janse, *Jacoba*, 174-178; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 21.

³⁵ ADN, B 7979, f 54. Voor de context zie paragraaf 3.5 en 3.6.

dele op waarheid berust. Een rekeningpost uit 1420 bevestigt dat Margaretha in deze periode zaken deed met Crohin. Dezelfde post vermeldt dat zij een hoge geestelijke, de deken van Kamerijk, vermoedelijk als vertrouwenspersoon, naar Mons stuurde op een niet nader benoemde missie, waarvoor hij ruimhartig werd beloond.³⁶ Ook de inbeslagname is aannemelijk. Jan van Brabant en Jan van Beieren hadden Margaretha in april 1420 tot vijand verklaard. Bovendien had Margaretha in deze periode een financieel conflict met Jan van Beieren, waarbij ook zij zich schuldig lijkt te hebben gemaakt aan inbeslagnames. Het Antwerpse handschrift suggereert dat het geld naar Den Haag werd overgebracht, hetgeen doet vermoeden dat Jan van Beieren erbij betrokken was.³⁷

Het volgende piekjaar in de grafiek, 1425, was opnieuw een crisisjaar. Na het vertrek van Humphrey van Gloucester uit Henegouwen nam Margaretha deel aan vredesonderhandelingen en reisde hiertoe meermaals af naar Vlaanderen.³⁸ In juni verzocht zij Mons om een bijdrage aan de onkosten die zij hierbij had gemaakt, maar de stad weigerde aanvankelijk betaling.³⁹ Ook het daaropvolgende gedwongen verblijf in Gent moet de uitgaven flink hebben opgedreven. In 1425 moest Margaretha diverse malen geld lenen, en zilverwerk en juwelen verkopen om extra inkomsten te genereren. Tegelijkertijd schafte ze kostbaarheden aan, niet voor zichzelf, maar voor haar bondgenoten. Twee hofdames die met haar in Gent verbleven werden met zilveren bekers beloond voor hun trouwe diensten.⁴⁰

In 1430, het volgende piekjaar, speelde de kwestie van de Brabantse opvolging. Na de dood van Filips van Sint-Pol reisde Margaretha naar Leuven om zichzelf als kandidaat voor de opvolging te presenteren. Over de aard van haar uitgaven in deze periode heb ik geen informatie gevonden, maar het lijkt geen twijfel dat zij een vorstelijke indruk wenste te maken, en zal hebben geprobeerd om met pracht en praal en gulle geschenken bondgenoten te winnen of belonen.

Samenvattend zijn de substantieel hogere uitgaven voor Margaretha's hofhouding in bepaalde jaren duidelijk toe te schrijven aan de politieke situatie, die vroeg om een intensivering van public relations en daardoor de kosten voor zowel levensonderhoud als representatie omhoog dreef.

9.3 Generale uitgaven

Hoe het financieel beheer van het Henegouwse hof in de late Middeleeuwen in elkaar stak is niet in detail bekend. De klerk van de kost en de hofmeester speelden hierin een centrale rol, maar bijzondere betalingen aan externe leveranciers verliepen vaak via de generaal rentmeester.⁴¹ Om inzicht te verkrijgen in de aard van Margaretha's generale uitgaven zijn hieronder bij wijze van steekproef twee rekeningen geanalyseerd, één van de Henegouwse rentmeester en één van de Hollandse. Het betreft het jaar 1421 voor

³⁶ ADN B 7979, f 56.

³⁷ Over het Antwerpse manuscript: Dirk Schoenaers, publicatie in voorbereiding.

³⁸ Zie paragraaf 4.4.

³⁹ Het ging om een bedrag van 3.000 lb voor Margaretha's inspanningen bij de vredesonderhandelingen in de periode 21 april- 15 juni 1425 (Devillers, *Cartulaire IV*, 486). Mons was aanvankelijk van mening dat de kosten gedeeld moesten worden met Maubeuge, Le Quesnoy en Ath, maar betaalde uiteindelijk in 1428, in ruil voor bemiddeling door Margaretha richting Jacoba over de stadsrechten. Een deel van de kosten werd vergoed door Jacoba (ADN, B 7983, f 4).

⁴⁰ ADN, B 7983, f 4-5; Devillers, *Cartulaire VI*, 81, 82, 84.

⁴¹ Mariage, *Hôtel*, 83.

Henegouwen en 1440 voor Holland. Dit waren relatief rustige jaren, waarin de kosten niet buitengewoon opliepen.

Uitgaven Henegouwen (1421)

In Figuur 9.3 zijn Margaretha's uitgaven in 1421 weergegeven, zoals vastgelegd in de rekening van haar generaal rentmeester in Henegouwen. Hieruit komt naar voren dat ongeveer de helft van de uitgaven direct aan de hofhouding was gerelateerd. Het betreft posten voor lonen, stoffen en paarden, wijn en bier, graan, haver en hooi, specerijen, algemene voorraden en betalingen aan de slagerij en visserij. Overeenkomstig de begroting maken drank, vlees en vis het grootste deel hiervan uit. Daarnaast zijn er nog twee significante rubrieken: die voor 'diversen', die circa 15% van de totale uitgaven beslaat, en die voor betalingen in opdracht van Margaretha. Met 35% is dit laatste de omvangrijkste rubriek. Het betreft betalingen op basis van brieven die met haar zegel zijn gewaarmerkt.⁴²

De rubriek 'diversen' is inderdaad zeer divers. Deze omvat kosten die direct aan de hofhouding zijn gerelateerd, zoals stoffen en kleding voor Margaretha en haar gevolg, levensmiddelen, keukengerei en tuigages voor de paarden. Ten behoeve van bestuur en administratie zijn perkament, papier en inkt opgenomen, evenals reis- en verblijfskosten voor rekenbijeenkomsten en diplomatieke delegaties. Diverse giften maken er deel van uit, zowel aan religieuze instellingen als aan leden van de hofhouding en andere relaties. De verrekening van het tekort van het jaar ervoor is eveneens hier ondergebracht, in de vorm van een betaling aan de rentmeester. Dit is het grootste bedrag, meer dan de helft van het totaal binnen deze rubriek, die verder veel kleine betalingen omvat.

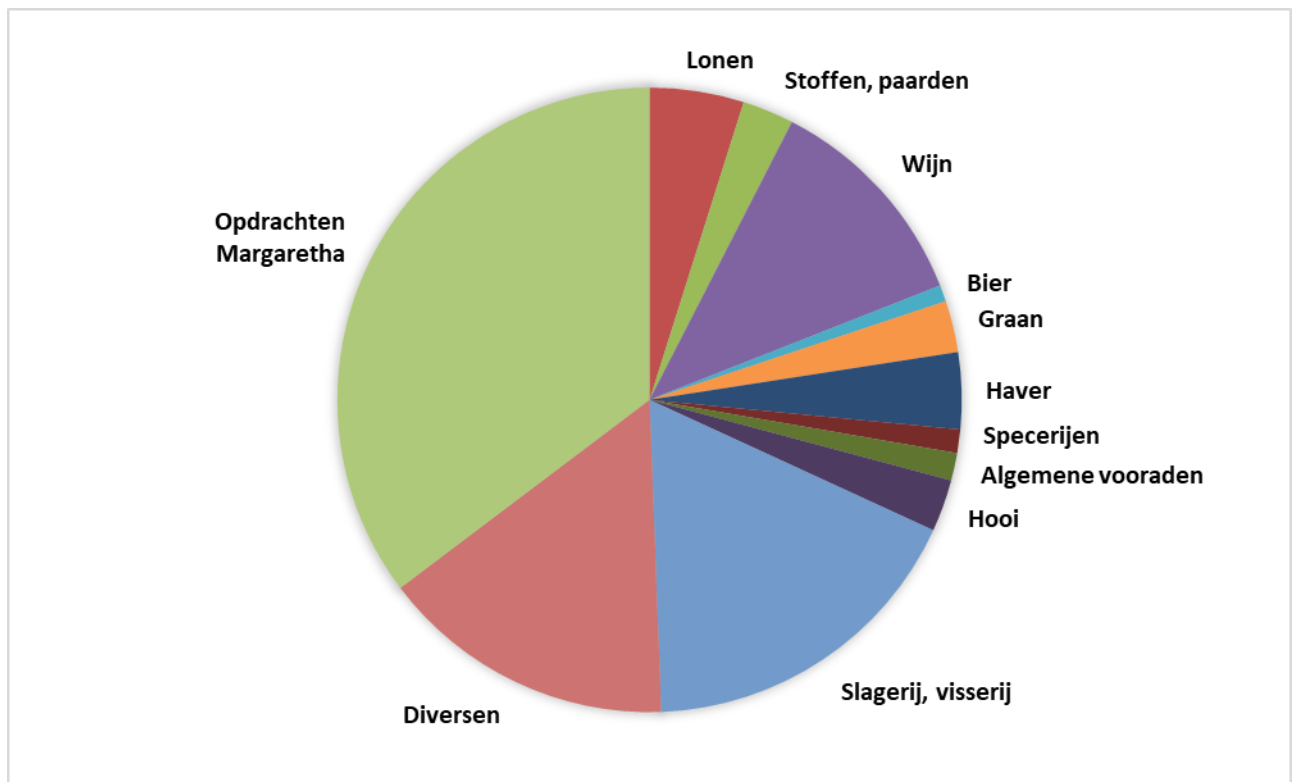
De rubriek met Margaretha's schriftelijke opdrachten bevat onder meer betalingen aan de klerk van de kost en aan de hofmeester ten behoeve van de hofhouding ('*despenses d'ostel*'). Daarnaast zijn opnieuw giften, reiskostenvergoedingen en salarissen opgenomen, veelal aan leden van de hofhouding, evenals betalingen voor stoffen, zadels, paarden en levensmiddelen. Een wezenlijk onderscheid met de hiervoor genoemde rubriek is niet evident.

De rekening reflecteert een algemeen verschijnsel in deze periode, namelijk dat er geen duidelijk onderscheid werd gemaakt tussen uitgaven voor de hofhouding en voor bestuurlijke zaken.⁴³ Samenvattend is het nauwelijks overdreven om te stellen dat vrijwel alle kosten die op de rekening van de generaal rentmeester zijn opgevoerd wel op één of andere manier aan de hofhouding zijn gerelateerd. Deze indruk wordt bevestigd door het gegeven dat het totale bedrag dat voor het jaar 1440 voor de hofhouding werd begroot met 14.000 lb gelijk was aan het gemiddelde jaarlijkse budget waarover Margaretha's Henegouwse generaal rentmeester beschikte.⁴⁴

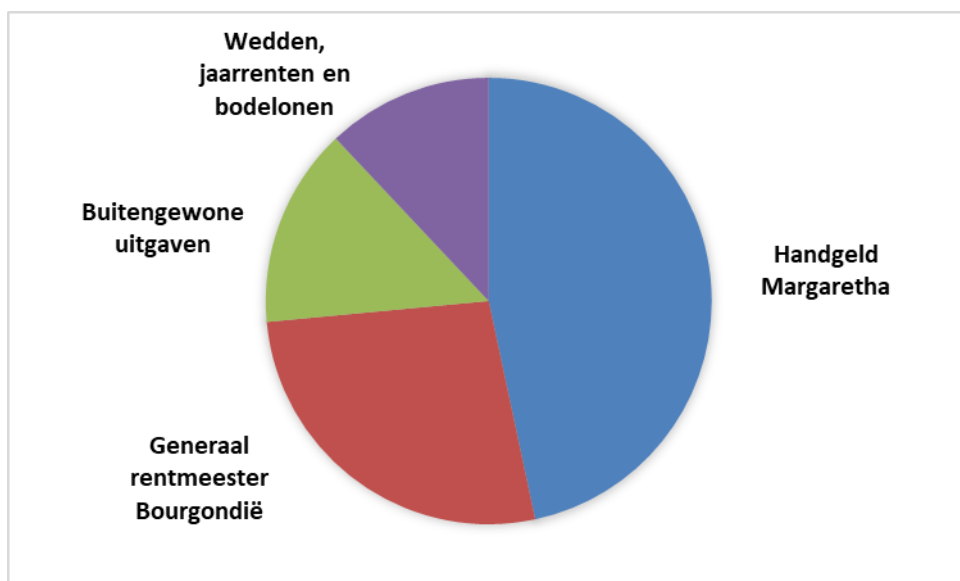
⁴² Getiteld respectievelijk: '*Plusieurs comunes et foraines parties*' en '*Payet et delivret au comand et par lettres de ma dame donnee sur sen seel*' (ADN, B 7979, f 51, 57).

⁴³ Cockshaw, *Comptes généraux*, 486.

⁴⁴ Diverse andere kosten, zoals die voor het onderhoud van gebouwen, zijn opgevoerd op lokale rekeningen, bijvoorbeeld die van de kastelein van Le Quesnoy. Het valt niet uit te sluiten dat hierin ook schulden naar voren komen.

Figuur 9.3: Verdeling van de uitgaven in 1421, volgens de rekening van de generaal rentmeester van de Henegouwse douarie.⁴⁵

Figuur 9.4: Verdeling van de uitgaven in 1440, volgens de rekening van de generaal rentmeester van de Hollandse douarie.⁴⁶

⁴⁵ Bron: ADN, B 7979. Enkele posten zijn samengenomen. Onder 'lonen' vallen aan trouwe dienaren verstrekte jaarrenten, lonen van leden van de hofhouding en die van enkele andere dienaren. Onder 'diversen' heb ik naast de genoemde '*comunes et foraines parties*' een aantal kleinere posten samengevoegd, namelijk die voor erwten, was, stro, brandhout, houtskool, houten kommen, onkosten van de generaal rentmeester en andere dienaren, en boodschappers. Bij elkaar bedroegen deze 2% van de totale uitgaven.

⁴⁶ Bron: N.A., Gr rek 3303.

Uitgaven Holland (1440)

‘... uut Hollant mit gelde ende andere alrehande bootschappen bij hoire genaden gereist is in Henegouwen ...’⁴⁷

Bovenstaand citaat illustreert dat vanuit Holland regelmatig dienaren met geld en boodschappen naar Margaretha in Henegouwen reisden, en met opdrachten terugkwamen.⁴⁸ Zoals gezegd is van de Hollandse douarie maar één rekening bewaard gebleven waarin haar uitgaven zijn opgenomen. Deze is opgemaakt door haar generaal rentmeester in Holland, Willem Engelbrechtszn, en heeft betrekking op het jaar 1440. De totale uitgaven bedroegen in dat jaar 9.000 lb. De verdeling is weergegeven in Figuur 9.4. Hieruit blijkt dat de gravin-weduwe in dit voorlaatste jaar van haar leven bijna de helft van de opbrengst uit de Hollandse douarie, een bedrag van ongeveer 4.000 lb, persoonlijk ontving. Het geld werd *‘uutgereict ende betaelt mijnre genadiger vrouwe in hoir selfs handen’*. Dit gebeurde niet in één keer, maar op verschillende momenten en door verschillende personen. Zo overhandigde haar klerk van de kost, Gerrit IJsbrandszn, haar in maart 1440 een bedrag van 800 lb, in maar liefst negen verschillende muntsoorten. Margaretha verstrekke hiervoor een kwitantie.⁴⁹

Opmerkelijk is dat een kwart van de uitgaven, ruim 2.000 lb, naar de rentmeester generaal van Bourgondië, Pieter Bladelijn, ging. De opdracht voor deze betaling werd gegeven door *‘mijnre genadigen vrouwen van Bourgondië, van Brabant, enz.’*, ofwel Isabella van Portugal. Uit de omschrijving wordt niet duidelijk waarom zij de opdracht gaf om zo’n significant deel van Margaretha’s inkomsten in de Bourgondische kas te laten verdwijnen. Deze vermeldt slechts *‘om alrehande gouden pajmente’*, een verdere onderbouwing ontbreekt. Hoewel de rekening betrekking heeft op de periode van 30 november 1439 tot 30 november 1440 is de verklaring waarschijnlijk dat deze betaling kort na Margaretha’s overlijden werd verricht. Pieter Bladelijn verstrekke op ‘21 maart 1440’ een kwitantie voor de genoemde betaling. Wanneer, zoals gebruikelijk was, de paasstijl voor de datering is gehanteerd was dit 1441, twee weken na haar overlijden.

De rest van de uitgaven had betrekking op wedden, jaarrenten en bodelonen (12%) en op buitengewone uitgaven (14%). Onder deze laatste post vallen opnieuw uiteenlopende zaken, zoals een bijeenkomst van Margaretha’s ambtenaren in Holland om de jaarrekening op te maken, een onkostenvergoeding voor een bezoek van gouverneur Gerrit van Poelgeest aan zijn opdrachtgeefster in Henegouwen, halsbanden voor haar honden, een betaling aan de burgemeester van Leiden, de openbare aanbesteding van de bouw van een nieuwe sluis in Katwoude, schenkingen van glas- en borduurwerk aan een kerk in Hoogmade, een klooster in Leiderdorp en de kapel in Le Quesnoy, en vele andere zaken.⁵⁰ Een aantal posten betreft de verkoop van Margaretha’s tienden en tollën op verschillende plaatsen in de Hollandse douarie, waarbij naar oude gewoonte een maaltijd werd georganiseerd voor de plaatselijke notabelen. Op Texel waren hierbij 176 personen aanwezig.⁵¹

⁴⁷ N.A., Gr rek 3303, f 62.

⁴⁸ N.A., Gr rek 3303, f 62 r-v.

⁴⁹ N.A., Gr rek 3303, f 55.

⁵⁰ Over schenkingen aan religieuze instellingen: zie hoofdstuk 12.

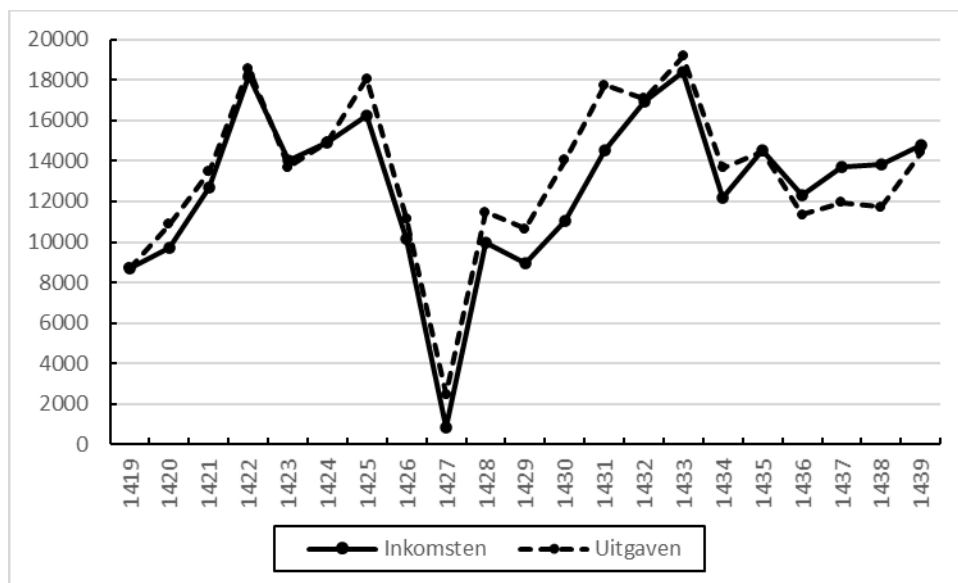
⁵¹ N.A., Gr rek 3303, f 58-66.

Slechts van een klein deel van de Hollandse uitgaven is duidelijk dat deze naar de hofhouding gingen, zoals de ‘vis voor het hof in Le Quesnoy’. Maar het is goed mogelijk dat ook een deel van het ‘handgeld’ dat aan Margaretha werd betaald ten goede van haar hofhouding kwam.

9.4 Uitgaven versus inkomsten (1419-39)

De vraag of Margaretha's uitgaven haar inkomsten structureel overschreden is hiermee nog niet beantwoord. De rekeningen van de klerk van de kost vertellen maar een deel van het verhaal. In theorie kwamen in de rekeningen van de generaal rentmeester alle Henegouwse inkomsten en uitgaven samen, al bieden ook deze zoals gezegd geen volledig beeld, omdat een deel van de inkomsten en uitgaven in lokale rekeningen werd afgeboekt.⁵² Ook is de relatie tussen de financiële administratie van de Hollandse en Henegouwse douarie onduidelijk. Deze verliep ogenschijnlijk gescheiden. Een eventuele onderlinge relatie is moeilijk na te gaan, omdat er geen rekeningen van de Hollandse en Henegouwse douarie uit hetzelfde jaar bewaard zijn gebleven.

Naast de rekeningen van Margaretha's Henegouwse generaal rentmeester over de jaren 1420-25 is er het eerder genoemde document behorend bij de rekenbijeenkomsten, waarin per jaar de totale inkomsten en uitgaven zijn vastgelegd. Aan de hand hiervan kunnen deze over een langere periode worden vergeleken.

Figuur 9.5: Generale ontvangst van de Henegouwse douarie, inkomsten en uitgaven.⁵³

⁵² Cockshaw, *Comptes généraux*, 485.

⁵³ Bron: ADN, B 8233. In de jaren 1429 tot halverwege 1431 had Margaretha geen generaal ontvanger. In plaats daarvan werden rekeningen opgesteld door de kastelein van Le Quesnoy, Jan van Mons, onder de titel '*De plusieurs parties d'argent et de grains rechevez et comities en la despence de l'ostel de ma dame*'. Gezien de omvang van de bedragen moet het hier in feite om de generale ontvangst gaan, waarvan de uitgaven grotendeels aan de hofhouding waren gelieerd. Dit wordt bevestigd door het feit dat Jan van Mons in 1431 een dergelijke rekening presenteerde over een periode van 8 maanden, gevolgd door een rekening van Margaretha's nieuwe generaal rentmeester, Colart le Bleu, over de daaropvolgende vier maanden.

De Henegouwse generale inkomsten en uitgaven over de jaren 1419-39 zijn weergegeven in Figuur 9.5. Hieruit komt naar voren dat de uitgaven opvallend parallel verliepen met de inkomsten. In jaren van hogere uitgaven zijn de inkomsten ook hoger. Tekorten beliepen niet meer dan 13% van de uitgaven, afgezien van het rampjaar 1427, toen er nauwelijks inkomsten waren. In een groot aantal jaren (1419, 1423-24, 1432-33, 1435 en 1439) was het verschil tussen inkomsten en uitgaven verwaarloosbaar. In de periode na 1435, toen alle conflicten achter de rug waren, was er zelfs sprake van een bescheiden jaarlijks overschot. Gemiddeld waren de uitgaven met 14.000 lb gelijk aan de inkomsten.⁵⁴

Eventuele schulden lijken niet in de rekeningen te zijn ‘verstopt’, althans niet grootschalig of structureel. Nu en dan wordt wel gerefereerd aan betrekkelijk kleine schulden die werden terugbetaald. Jaartekorten liepen niet hoog op, doordat die in het daaropvolgende jaar werden verrekend als betaling aan de generaal rentmeester.⁵⁵

Vale heeft aangaande de rekeningen van de hofhouding van Johanna van Valois over de periode 1319-33 hetzelfde geconstateerd. Ondanks grote fluctuaties in het uitgavenpatroon waren inkomsten en uitgaven in het algemeen aardig in balans.⁵⁶ Was dit een kwestie van beheersing van de uitgaven, of van creatief boekhouden? Vermoedelijk hebben we hier te maken met een typisch laatmiddeleeuws fenomeen: de inkomsten werden bepaald door de uitgaven, en niet andersom. Er werd geen budget apart gezet voor onverwachte uitgaven, maar er werden tijdelijk extra inkomsten gegenereerd wanneer dat nodig was, en rekeningen werden zoveel mogelijk ‘kloppend’ gemaakt.⁵⁷

Een vorstelijke weduwe kon haar onderdanen in financieel uitdagende tijden niet vragen om een buitengewone bijdrage in de vorm van een bede. Een andere mogelijkheid, het vervreemden van domeinen, was niet mogelijk zonder toestemming van de vorst. In Margaretha's geval heb ik hier ook geen aanwijzingen voor gevonden, afgezien van de reeds genoemde verkoop van Sommeldijk in Zeeland. Wel kon zij leningen aangaan en kostbaarheden verkopen, twee andere beproefde methoden voor het op korte termijn verwerven van liquide middelen. Hiervoor is gebleken dat Margaretha hiertoe inderdaad haar toevlucht nam in tijden van financiële nood. In het algemeen ging het hierbij echter niet om bedragen die de reguliere jaarlijkse uitgaven substantieel overschreden, met uitzondering van het genoemde bedrag van 40.0000 lb in 1420.

Er is een voor de hand liggende verklaring voor het feit dat Margaretha's schulden niet onbeheersbaar waren. Er ontbrak namelijk een belangrijke kostenpost: die voor het voeren van oorlog. De kosten voor een militaire expeditie gingen het reguliere budget altijd ver te boven. De eerste veldtocht in de Friese oorlog bijvoorbeeld duurde minder dan twee weken maar kostte de graaf van Holland twee keer zijn jaarbudget.⁵⁸ Een andere nauwelijks te beheersen kostenpost waren vorstelijke huwelijken. Het dubbelhuwelijk van 1385 kostte graaf Albrecht zijn volledige Hollandse jaarinkomen. Het duurde jaren voor hij dit tekort weer had aangevuld.⁵⁹

⁵⁴ Het jaar 1427 is bij de berekening van het gemiddelde niet meegenomen.

⁵⁵ ADN, B 7979 f 54; 7980 f 62v.

⁵⁶ Vale, *Court*, 87.

⁵⁷ Bos-Rops, *Geld*, 237-38; Janse, *Grenzen*, 299-300; Van Egmond, *Opgetekend*, 4, 107; Vaughan, *Philip the Bold*, 235-36.

⁵⁸ Janse, *Grenzen*, 299-308, 366, 375. Ook de schulden van Johanna van Brabant liepen buitensporig op door het voeren van oorlog (Laurent en Quicke, *Accession*, 285).

⁵⁹ Blockmans en Prevenier, *Bourgondiërs*, 45.

Uitgaven van een dergelijke orde had Margaretha niet of nauwelijks. De opeenvolgende huwelijken van haar dochter kwamen voor zover bekend niet voor haar rekening. Er komen wel aan oorlog gerelateerde kosten in haar rekeningen voor, bijvoorbeeld voor de verdediging van Le Quesnoy, en de steeds terugkerende onderhandelingen, maar deze waren van een andere orde dan die voor het op de been brengen van troepen en het bekostigen van materiaal voor een veldslag. Als niet-regerend vorstin liet Margaretha het voeren van oorlog over aan anderen, onder wie haar dochter. Vermoedelijk bleven haar eigen uitgaven hierdoor beheersbaar.

Conclusie

De misschien wat kleurloze conclusie van dit hoofdstuk is dat ik geen aanwijzingen heb gevonden dat de kosten van Margaretha's vorstelijke levensstijl haar inkomsten structureel te boven gingen. Onbeheersbare schulden lijkt zij, in tegenstelling tot veel van haar vorstelijke tijdgenoten, niet te hebben gehad. Gezien de omvang van haar douarie was dat wellicht ook niet te verwachten. Gemiddeld, en over een langere termijn bekeken, was het niveau van haar uitgaven gelijk aan dat van haar inkomsten. Een diepgaandere analyse, inclusief de bestudering van lokale rekeningen, zoals die van Ath, Binche, Baudour, Flobecq en Lessines, viel buiten het bestek van dit onderzoek. Wellicht kan aan de hand daarvan het hier geschetste beeld nog worden genuanceerd.

De belangrijkste reden voor het ontbreken van structurele tekorten lijkt te zijn dat Margaretha, voor zover bekend, nooit zelf oorlog voerde. Het leeuwendeel van haar budget ging naar de hofhouding in brede zin, dat wil zeggen naar salarissen, voeding, kleding, reis- en verblijfskosten van haarzelf en haar gevolg, inclusief bestuurlijke en representatieve kosten. De uitgaven bleven in rustige jaren binnen het beschikbare budget, maar stegen exponentieel wanneer de politieke situatie om een intensivering van externe betrekkingen vroeg. Margaretha was door haar Bourgondische vader, die hierin uitblonk, ingeprent dat bij bepaalde gelegenheden groots uitpakkt moest worden. Uiterlijk vertoon en gulle gaven kwamen niet alleen voort uit ijdelheid en praalzucht, ze waren een onmisbaar onderdeel van de vorstelijke levensstijl en dienden om tegenstanders te imponeren, bondgenoten te winnen of te belonen en de diplomatieke machine te smeren. Indien nodig paste zij beproefde methoden toe om snel extra inkomsten te genereren: er werd geld geleend en er werden kostbaarheden verkocht. Maar ook dan gold dat inkomsten en uitgaven aardig in balans bleven.

Een document met een inschatting van de kosten van de hofhouding voor het jaar 1440 illustreert dat Margaretha's financiën door haar klerken nauwlettend in de gaten werden gehouden. Haar aanwezigheid bij de jaarlijkse rekenbijeenkomsten suggereert dat zij dit zelf ook deed. Maar dit biedt onvoldoende verklaring voor het opvallend parallelle verloop van de jaarlijkse inkomsten en uitgaven. Waarschijnlijk kwam hier toch een vorm van creatief boekhouden bij kijken. Rekeningen moesten nu eenmaal kloppen. Hiertoe werd niet alleen het uitgavenpatroon aan de inkomsten aangepast, zoals een begroting suggereert. Het omgekeerde gebeurde ook.

